RAPORT 10, 43-62
ISSN 2300-0511

Seweryn Rzepecki*, Monika Golańska**

Ceramika kultury pucharów lejkowatych z badań realizowanych przez Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego na liniach dróg i autostrad

Abstract

Rzepecki S., Golańska M. 2015. Pottery of the Funnel Beaker culture from research conducted by the Institute of Archaeology of the University of Łódź on roads and motorway routes. *Raport* 10, 43-62

The article is devoted to the presentation of the Funnel Beaker culture pottery registered on sites excavated on road and motorway routes, carried out by the Institute of Archaeology of the University of Łódź.

Keywords: rescue excavations, TRB, Polish Lowlands, Neolithic

Niedawny jubileusz Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego był pretekstem dla zarysowania wyników badań archeologicznych, zrealizowanych przez naszą jednostkę w latach 2004-2011 na wielkich inwestycjach drogowych (Rzepecki 2015a). Przypomnijmy może jedynie, że działając pod egidą Fundacji Uniwersytetu Łódzkiego łódzcy archeolodzy uniwersyteccy prowadzili wykopaliska na trasach autostrad A1 i A2, dróg szybkiego ruchu S3, S6 i S8 oraz obwodnic Chojnic, Gdańska i Opoczna. Skalę badań najlepiej poświadcza fakt, iż objęły one powierzchnię ponad 107 hektarów. Dodajmy, że pełna dokumentacja z badań oraz pozyskane materiały ruchome zdeponowane są w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego. Wiele z zarejestrowanych kompleksów źródeł doczekało się już publikacji (np. Rzepecki, Walenta 2009; Górski, Makarowicz, Wawrusiewicz 2011; Rzepecki 2011a, 2011b; Piotrowska 2013; Kot 2013). Cytowane monografie prezentowały najbardziej interesujące stanowiska, w tym również związane z osadnictwem kultury pucharów lejkowatych (dalej KPL). W niniejszym szkicu chcielibyśmy skoncentrować się na znacznie mniej spektakularnej klasie znalezisk, co pozwoli na dopełnienie zadania upublicznienia „katalogu" odkryć KPL pochodzących z naszych badań. Przedkładana praca, co warto raz jeszcze podkreślić, nie obejmie więc kilku stanowisk, które wymagały – ze względu na swą wartość – osobnego potraktowania: Michalin, stan. 1, pow. aleksandrowski (M. Golańska w przygotowaniu), Polesie, stan. 1, pow. łowicki (Rzepecki 2015b) i Renice, stan. 5-6, pow. myśliborski (Rzepecki 2011a).

1. Katalog stanowisk

Beszyn, stan. 7, pow. włocławski. Stanowisko zlokalizowane jest w południowo-wschodniej części Pojezierza Kujawskiego, na obszarze równinnym o monotonnej rzeźbie terenu. Podłoże stanowią utwory gliniaste. Badania wykopaliskowe prowadzone były w związku z budową autostrady A1; przebadano powierzchnię 339,8 ara.

Na relikty osadnictwa KPL składało się 9 obiektów nieruchomych (2 jamy i 7 dołków posłupowych), które nie tworzyły żadnych skupisk. Źródła ceramiczne reprezentowane były natomiast przez relatywnie liczny, lecz silnie rozdrobniony zbiór (254 fragmentów). Niestety, znacząca jego część (192 fragmenty) wystąpiła w obiektach związanych z młodszymi etapami użytkowania stanowiska. Podkreślić należy, że nie zarejestrowano żadnych ornamentowanych fragmentów naczyń.

* Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, ul. Uniwersytecka 3, 90-137 Łódź
** Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, ul. Uniwersytecka 3, 90-137 Łódź, e-mail: m.golanska@op.pl

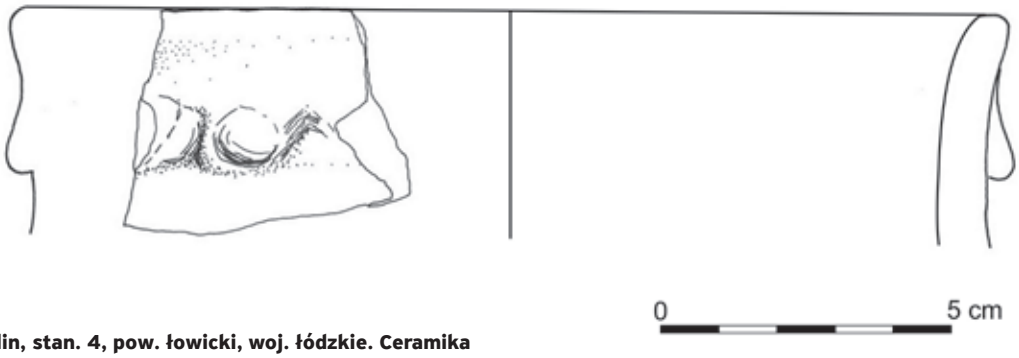

Ryc. 1. Czatolin, stan. 4, pow. łowicki, woj. łódzkie. Ceramika

Fig. 1. Czatolin, site 4, Łowicz district, the Łódź Voivodeship. Pottery

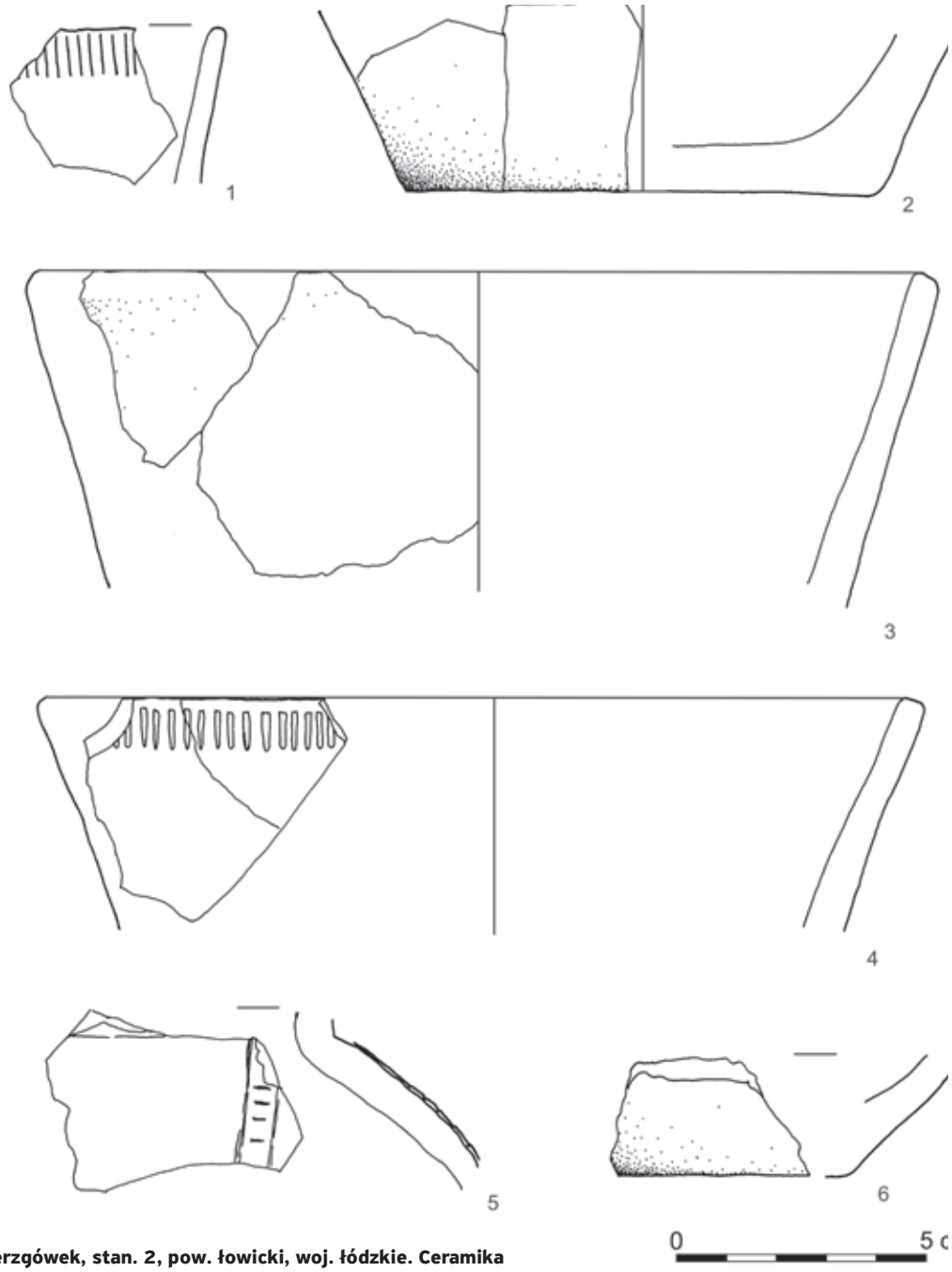

Ryc. 2. Dzierzgówek, stan. 2, pow. łowicki, woj. łódzkie. Ceramika

Fig. 2. Dzierzgówek, site 2, Łowicz district, the Łódź Voivodeship. Pottery

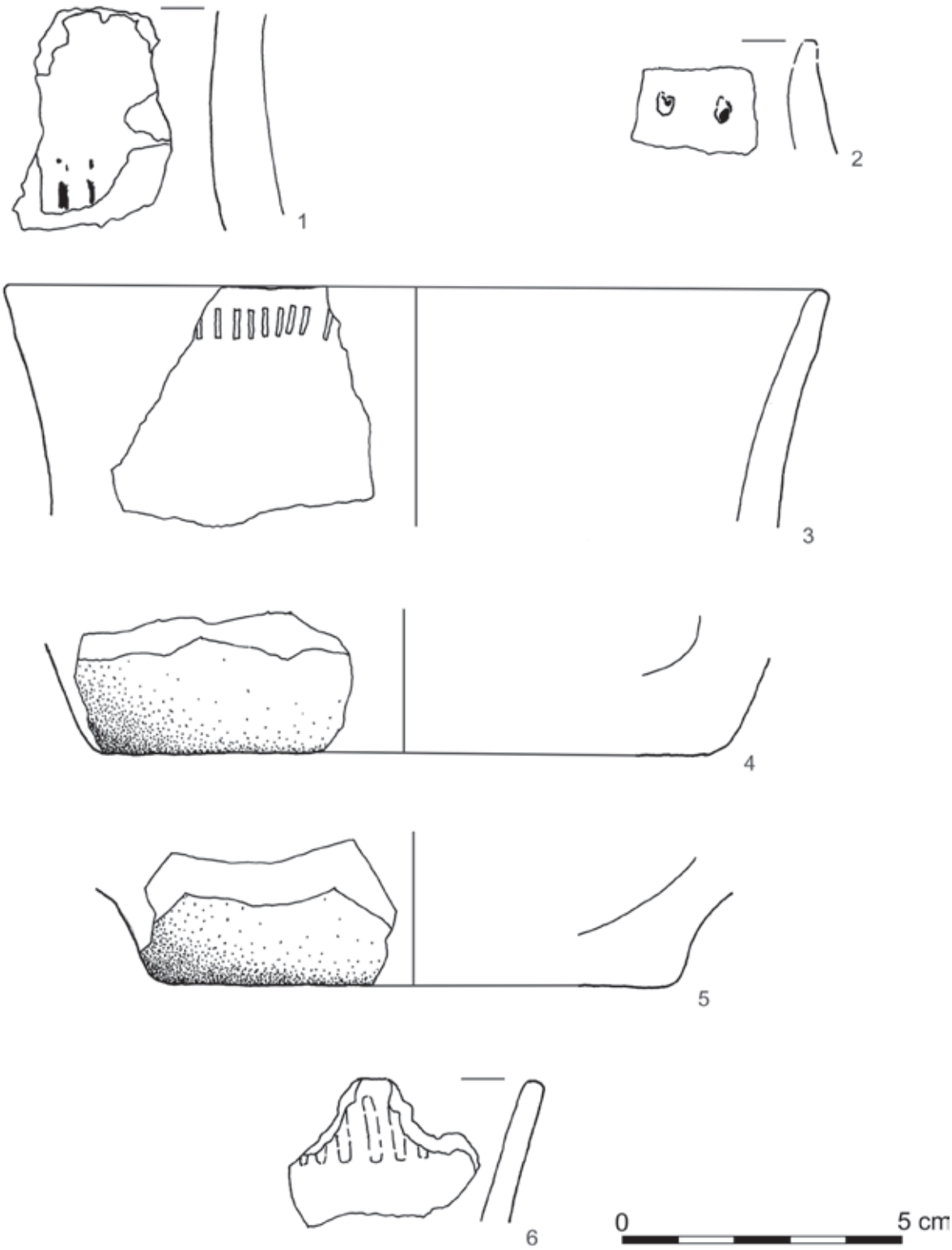

Ryc. 3. Dzierzgówek, stan. 2, pow. łowicki, woj. łódzkie. Ceramika

Fig. 3. Dzierzgówek, site 2, Łowicz district, the Łódź Voivodeship. Pottery

Czatolin, stan. 4, pow. łowicki. Stanowisko znajduje się na pograniczu Wzniesień Łódzkich oraz Równiny Łowicko-Błońskiej, w środkowej i dolnej części stoku doliny Baranówki. W okolicy przeważają gleby brunatne zdegradowane na podłożu glin i piasków gliniastych. Badania wyprzedzały budowę autostrady A2 i objęły one powierzchnię 65,65 ara.

Jedynymi reliktami osadnictwa KPL było 20 fragmentów naczyń zarejestrowanych w „warstwie". Jeden z nich ornamentowany był odciskami palcowymi (Ryc. 1).

Czółnów, stan. 33, pow. myśliborski. Stanowisko zlokalizowane jest w centralnej części Pojezierza Myśliborskiego w strefie pagórków morenowych

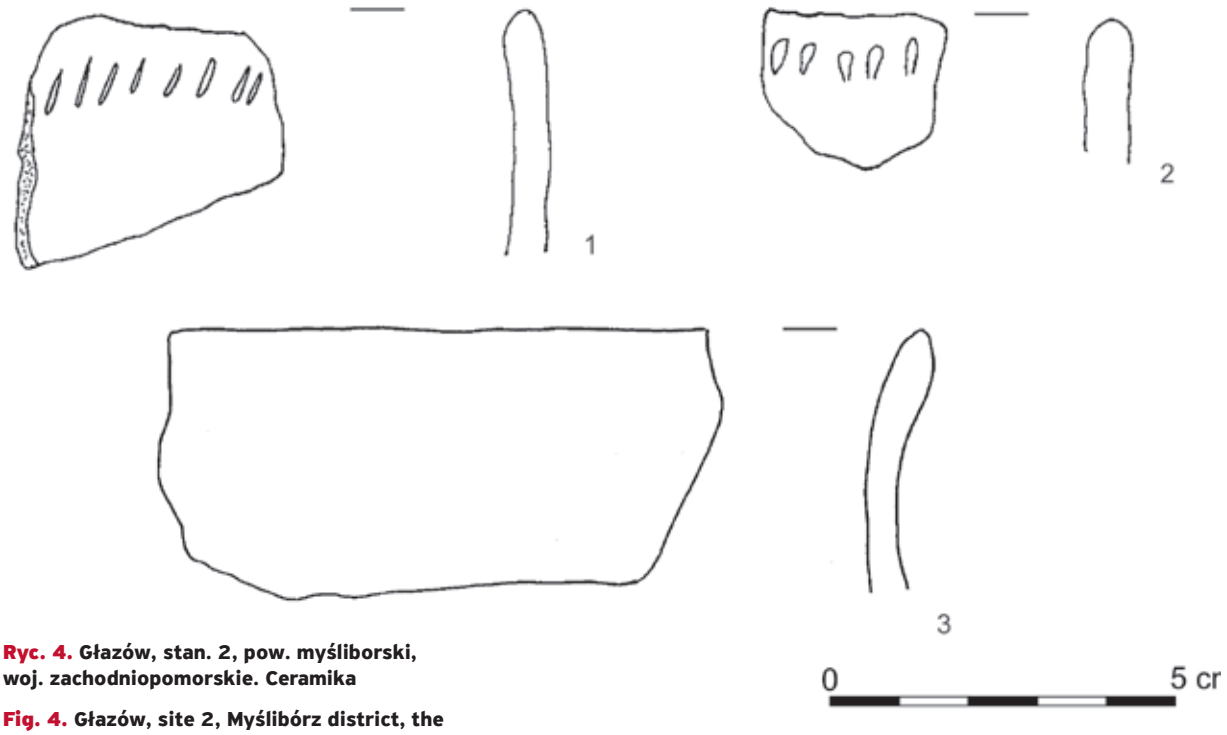

Ryc. 4. **Głazów, stan. 2, pow. myśliborski, woj. zachodniopomorskie. Ceramika**

Fig. 4. **Głazów, site 2, Myślibórz district, the Zachodniopomorskie Voivodeship. Pottery**

urozmaiconych dolinami rzecznymi. Zajmuje ono stok łagodnego, piaszczystego wyniesienia. Badania prowadzono w związku z budową trasy szybkiego ruchu S3, objęły one powierzchnię 133,15 ara.

Jedynym świadectwem pobytu osadników KPL był zbiór 48 amorficznych i nieornamentowanych fragmentów brzuśców naczyń.

Dąbrówka Mała, stan. 1, pow. aleksandrowski. Stanowisko położone jest w obrębie Równiny Inowrocławskiej. Rozciąga się na obszarze równinnym, lekko opadającym w kierunku zachodnim. Badania związane były z budową autostrady A1 i objęły powierzchnię 19,5 ara.

Na skromny zestaw źródeł KPL składała się pojedyncza jama oraz 52 silnie rozdrobnione i niecharakterystyczne fragmenty ceramiki. Jedynie 2 z nich wystąpiły w wypełnisku obiektu, pozostałe były redeponowane.

Dzierzgówek, stan. 2, pow. łowicki. Stanowisko znajduje się w obrębie Równiny Łowicko-Błońskiej, rozciąga się na stokach dolinki Zwierzynki. Podłoże tworzą głównie piaski drobnoziarniste. Badania stanowiska wyprzedzały budowę autostrady A2. Przebadano powierzchnię 67,72 ara.

Osadnictwo ludności KPL reprezentowane jest przez 9 obiektów nieruchomych. Wystąpiły one w rozproszeniu na badanej powierzchni. Zbiór ceramiki tworzą 63 fragmenty naczyń, z których większość zarejestrowano w obrębie „warstwy". Zdobienia, ulokowane w strefie podkrawędnej zewnętrznej oraz brzuścowej, stanowią wątki zbudowane z odciskanych oraz nacinanych słupków, punktów, a także karbowanej listwy plastycznej (Ryc. 2-3).

Głazów, stan. 2, pow. myśliborski. Stanowisko ulokowane jest w centralnej części Pojezierza Myśliborskiego, na zachód od Jeziora Lubie, gdzie zajmuje szczytową partię stoków piaszczystego pagórka. Celem prac wykopaliskowych było zabezpieczenie reliktów archeologicznych zagrożonych budową trasy szybkiego ruchu S3; przebadano powierzchnię 253,61 ara.

Z osadnictwem KPL powiązano jedynie 2 jamy, w wypełnisku których zalegały pojedyncze fragmenty naczyń. Pozostałe źródła ceramiczne zarejestrowano w obrębie „warstwy" oraz obiektów kultury łużyckiej. Łącznie pozyskano 15 ułamków ceramiki, z których dwa ornamentowane były prostymi wątkami podkrawędnymi (Ryc. 4).

Głazów, stan. 8, pow. myśliborski. Stanowisko znajduje się w centralnej części Pojezierza Myśliborskiego, na obszarze o bogatej rzeźbie. Podłoże pagóra morenowego, na którym ulokowane jest stanowisko, tworzą gliny, piaski, mułki oraz żwiry lodowcowe. Prace wykopaliskowe prowadzone były w związku z budową trasy szybkiego ruchu S3; zbadano powierzchnię 324 arów.

Na stanowisku zarejestrowano 6 obiektów łączonych z KPL, lokowały się one we wschodniej części badanego obszaru. Były to zróżnicowane wielkościowo jamy o nieustalonej funkcji.

W efekcie badań pozyskano 290 fragmentów ceramiki. W zbiorze zwracają uwagę ułamki zdobione – odciskami paznokciowymi i palcowymi, liniami rytymi

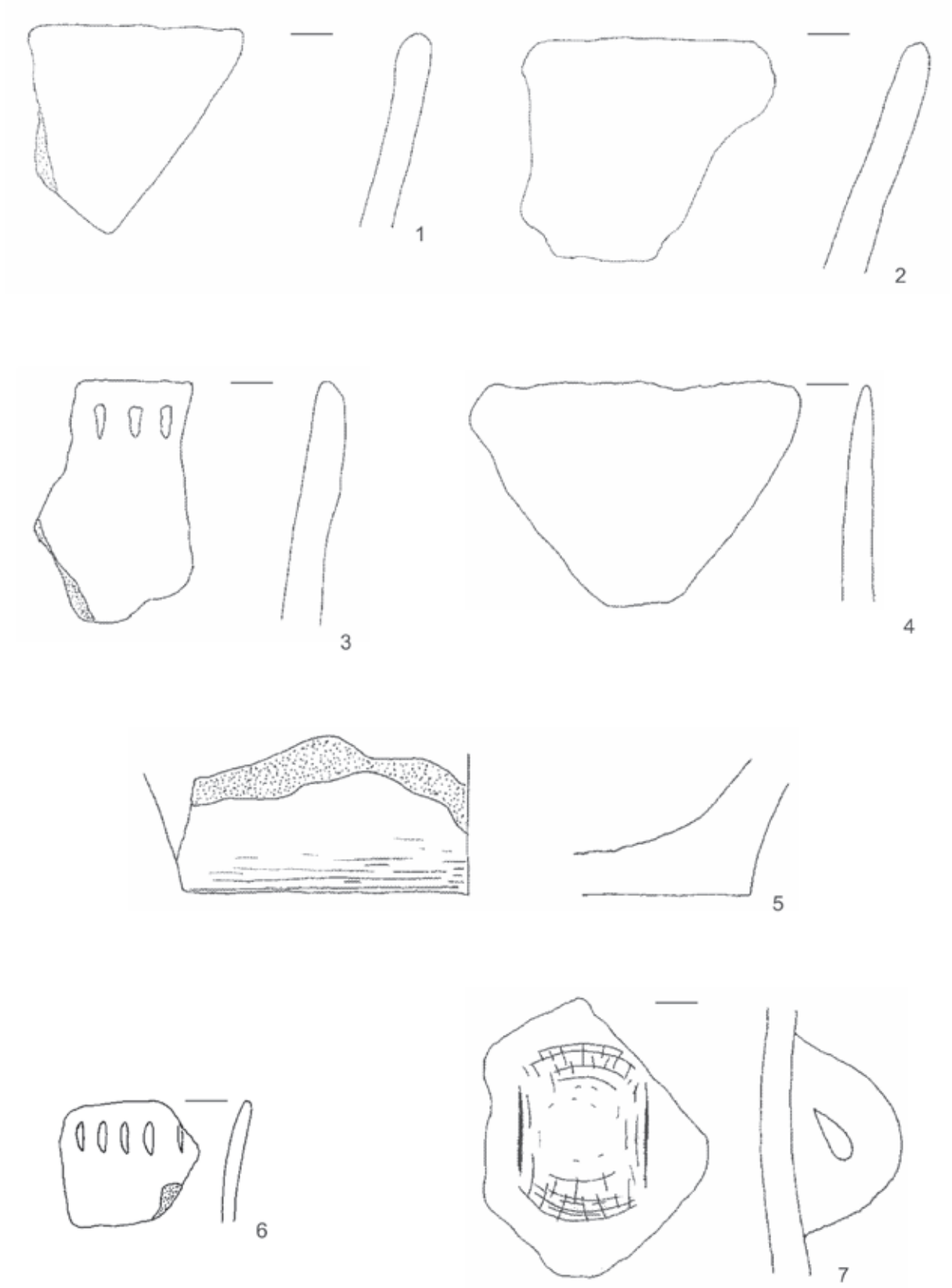

Ryc. 5. **Głazów, stan. 2, pow. myśliborski, woj. zachodniopomorskie. Ceramika**

Fig. 5. **Głazów, site 2, Myślibórz district, the Zachodniopomorskie Voivodeship. Pottery**

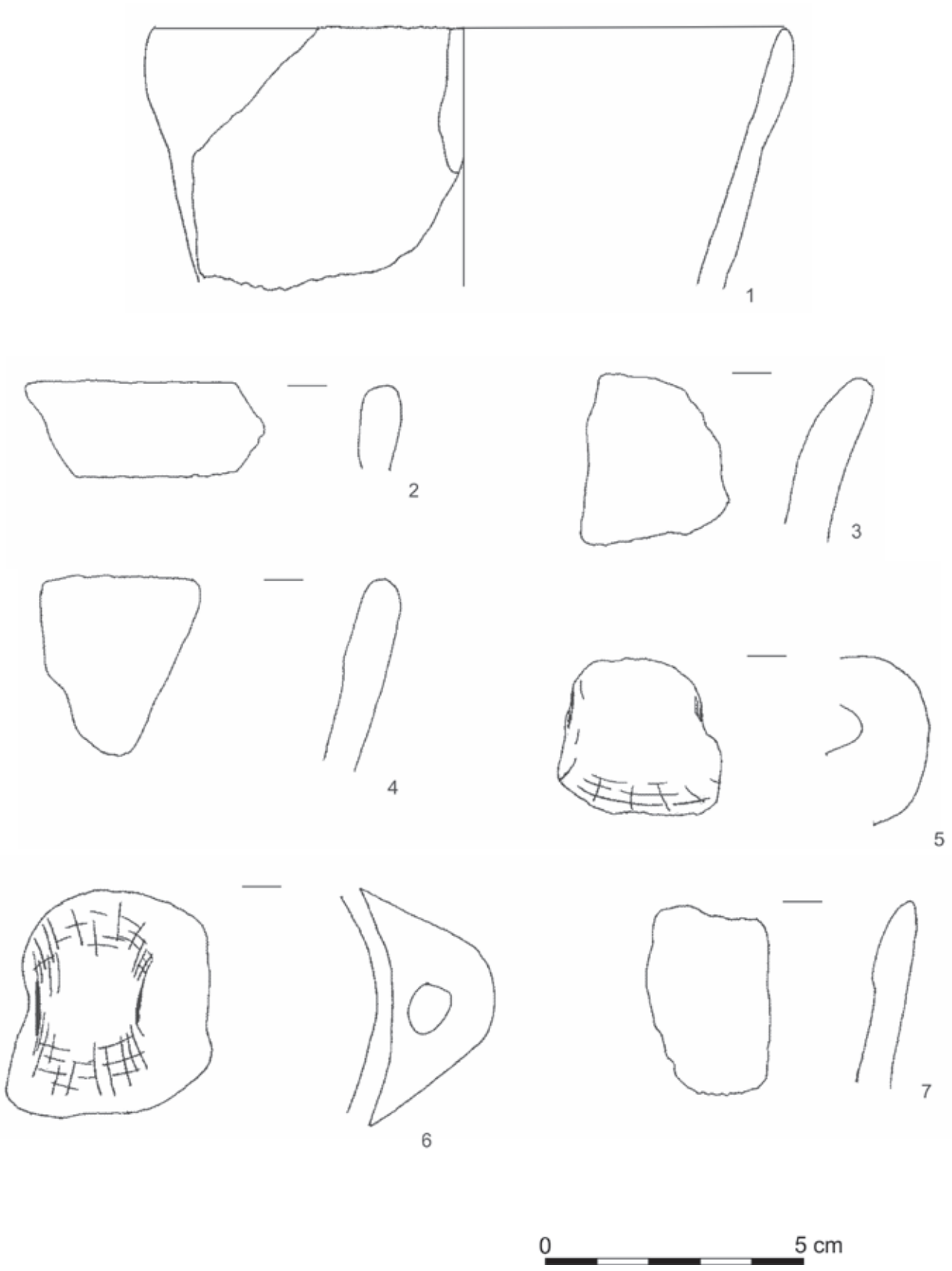

Ryc. 6. Głazów, stan. 2, pow. myśliborski, woj. zachodniopomorskie. Ceramika

Fig. 6. Głazów, site 2, Myślibórz district, the Zachodniopomorskie Voivodeship. Pottery

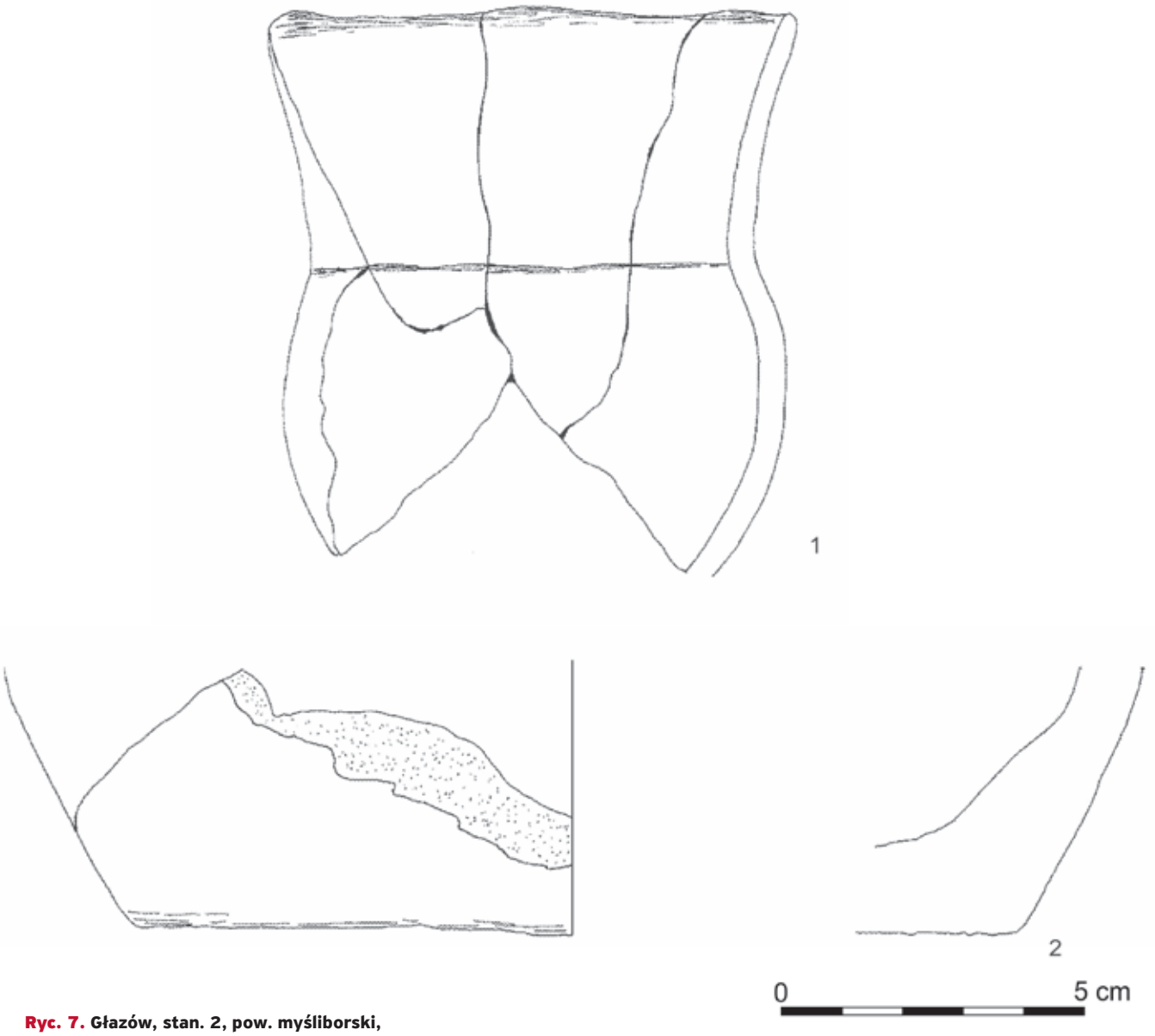

Ryc. 7. Głazów, stan. 2, pow. myśliborski, woj. zachodniopomorskie. Ceramika

Fig. 7. Głazów, site 2, Myślibórz district, the Zachodniopomorskie Voivodeship. Pottery

i rzędem odciskanych słupków. Wśród form naczyń wyróżniono puchary lejkowate (Ryc. 5-9).

Kruszyn, stan. 3, pow. włocławski. Stanowisko ulokowane jest w obrębie Pojezierza Kujawskiego, na wschodniej krawędzi wysoczyzny morenowej, w górnych partiach stoku. Jego powierzchnię pokrywają gleby płowe na podłożu gliny zwałowej. Ratownicze badania wykopaliskowe prowadzone były w związku z budową autostrady A1; przebadano 243 ary.

Eksploracja stanowiska dostarczyła bardzo skromnych poświadczeń obecności osadników KPL. Wiążą się one z pojedynczą rozległą jamą, z której pozyskano 21 fragmentów ceramiki. Dwa kolejne fragmenty naczyń zarejestrowano na złożu wtórnym.

Mozów, stan. 23, pow. zielonogórski. Stanowisko znajduje się w południowo-wschodniej części Pojezierza Lubuskiego, w środkowej i dolnej części stoku opadającego w kierunku południowo-wschodnim. Jego eksploracja związana była z budową trasy S3; przebadano powierzchnię 186,35 ara.

Materiały KPL pozyskane na stanowisku w Mozowie związane są z jedną jamą. W jej spągu zadokumentowano 12 rozdrobnionych i niecharakterystycznych fragmentów ceramiki „pucharowej".

Pikutkowo, stan. 29, pow. włocławski. Stanowisko położone jest we wschodniej części Pojezierza Kujawskiego, na obszarze równiny morenowej przeciętej niewielkim ciekiem będącym dopływem Lubieńki. Podłoże pokrywają gleby brunatnoziemne. Badania prowadzono w związku z budową autostrady A1; przebadano 333,25 ara.

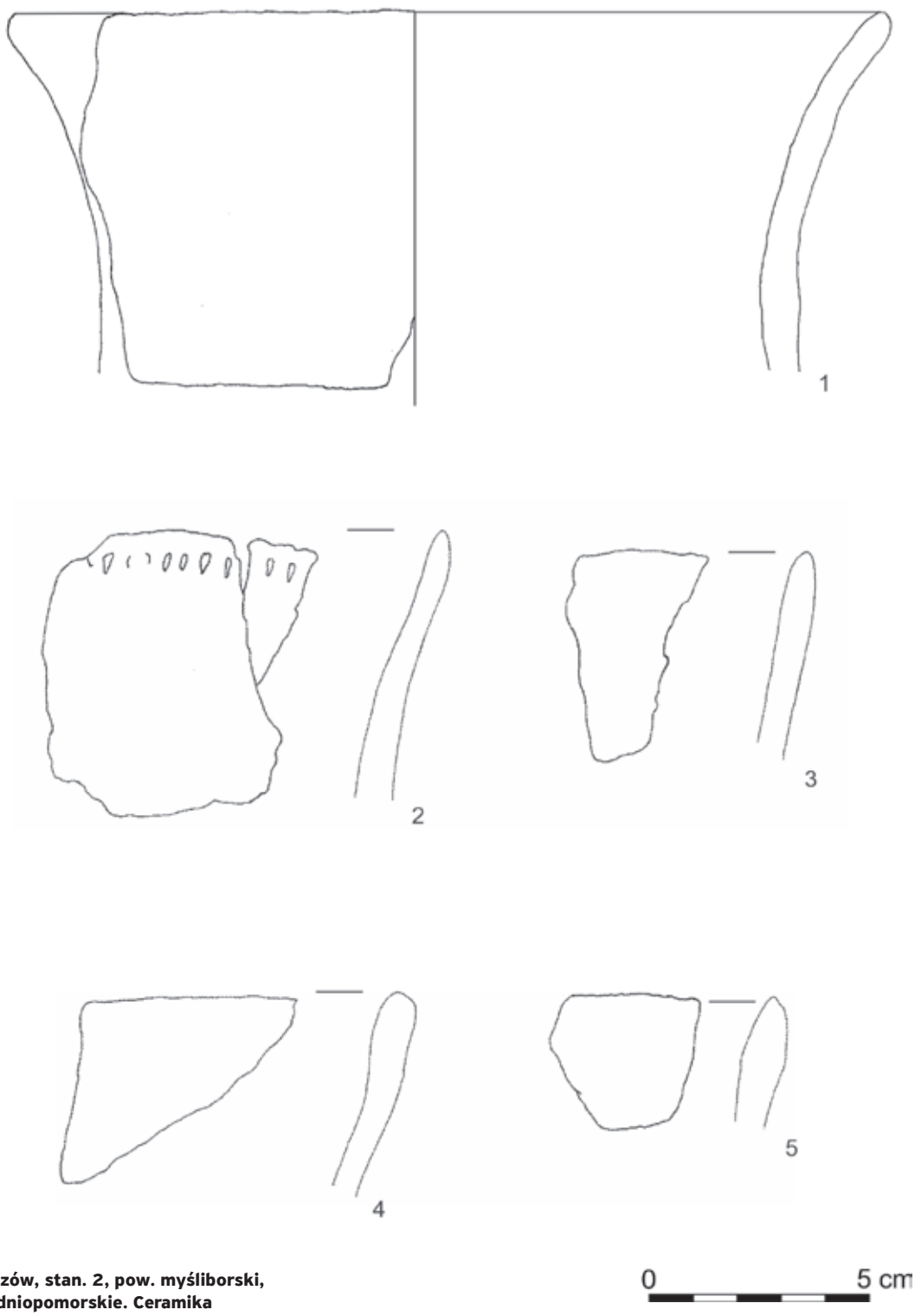

Ryc. 8. **Głazów, stan. 2, pow. myśliborski, woj. zachodniopomorskie. Ceramika**

Fig. 8. **Głazów, site 2, Myślibórz district, the Zachodniopomorskie Voivodeship. Pottery**

W efekcie badań zarejestrowano 22 obiekty KPL, którym przypisano funkcję jam (18) oraz dołków posłupowych (4). Większość obiektów była słabo zachowana i dostarczyła niewielkiej liczby zabytków (poniżej 10 fragmentów ceramiki). Ogółem zarejestrowano 102 fragmenty ceramiki identyfikowane z KPL. Ich zdobnictwo ogranicza się do motywów utworzonych z odciskanych słupków i punktów umieszczonych w strefie podkrawędnej zewnętrznej oraz linii rytych (Ryc. 10).

Pikutkowo, stan. 31, pow. włocławski. Stanowisko położone jest we wschodniej części Pojezierza Kujawskiego. Rozciąga się ono na wysoczyźnie morenowej, obniżającej się łagodnym stokiem w kierunku doliny niewielkiego cieku stanowiącego lewy dopływ Lubieńki. Teren pokrywają gleby brunatnoziemne oraz czarne ziemie na podłożu gliniastym. Badania wykopaliskowe

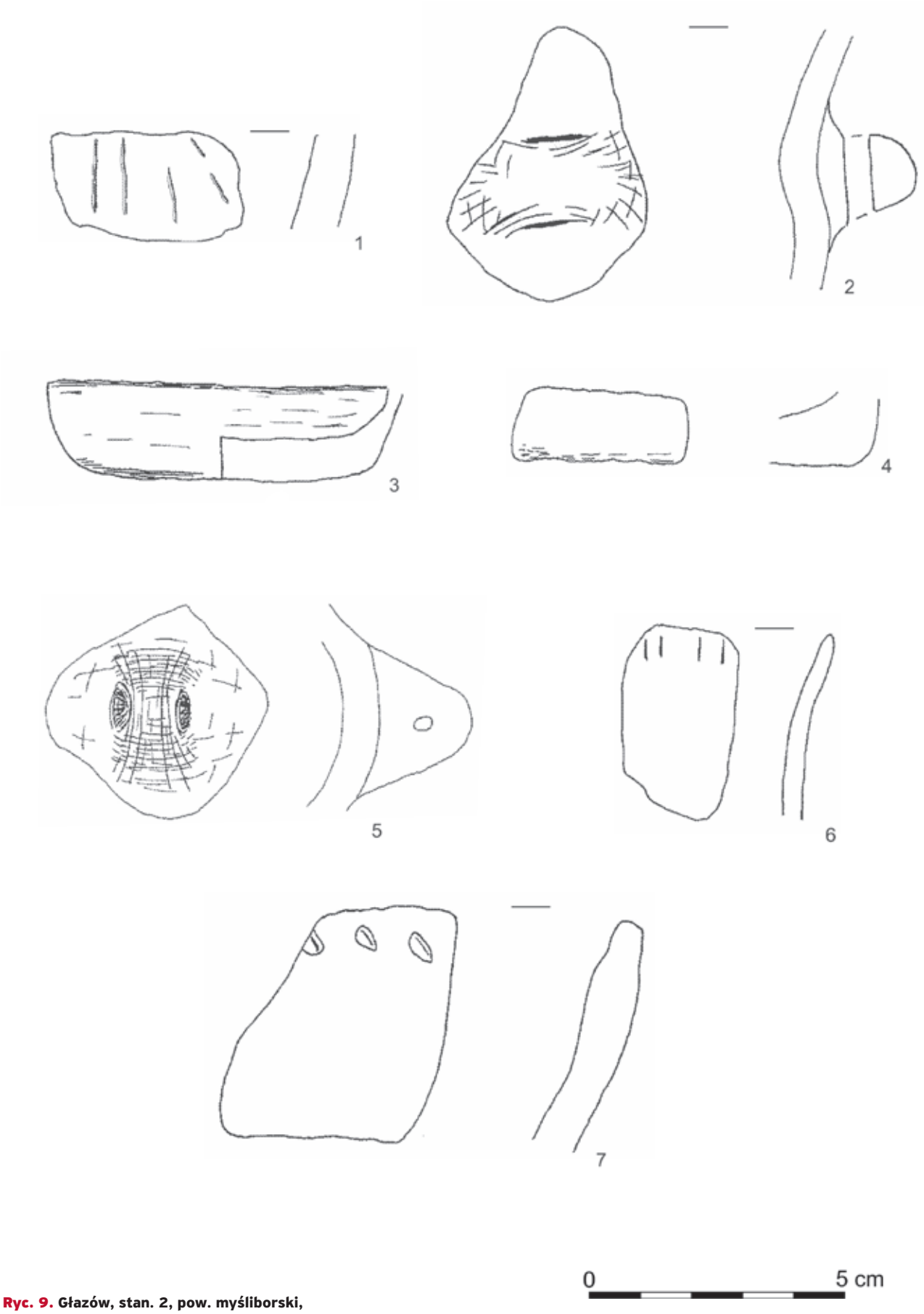

Ryc. 9. Głazów, stan. 2, pow. myśliborski, woj. zachodniopomorskie. Ceramika

Fig. 9. Głazów, site 2, Myślibórz district, the Zachodniopomorskie Voivodeship. Pottery

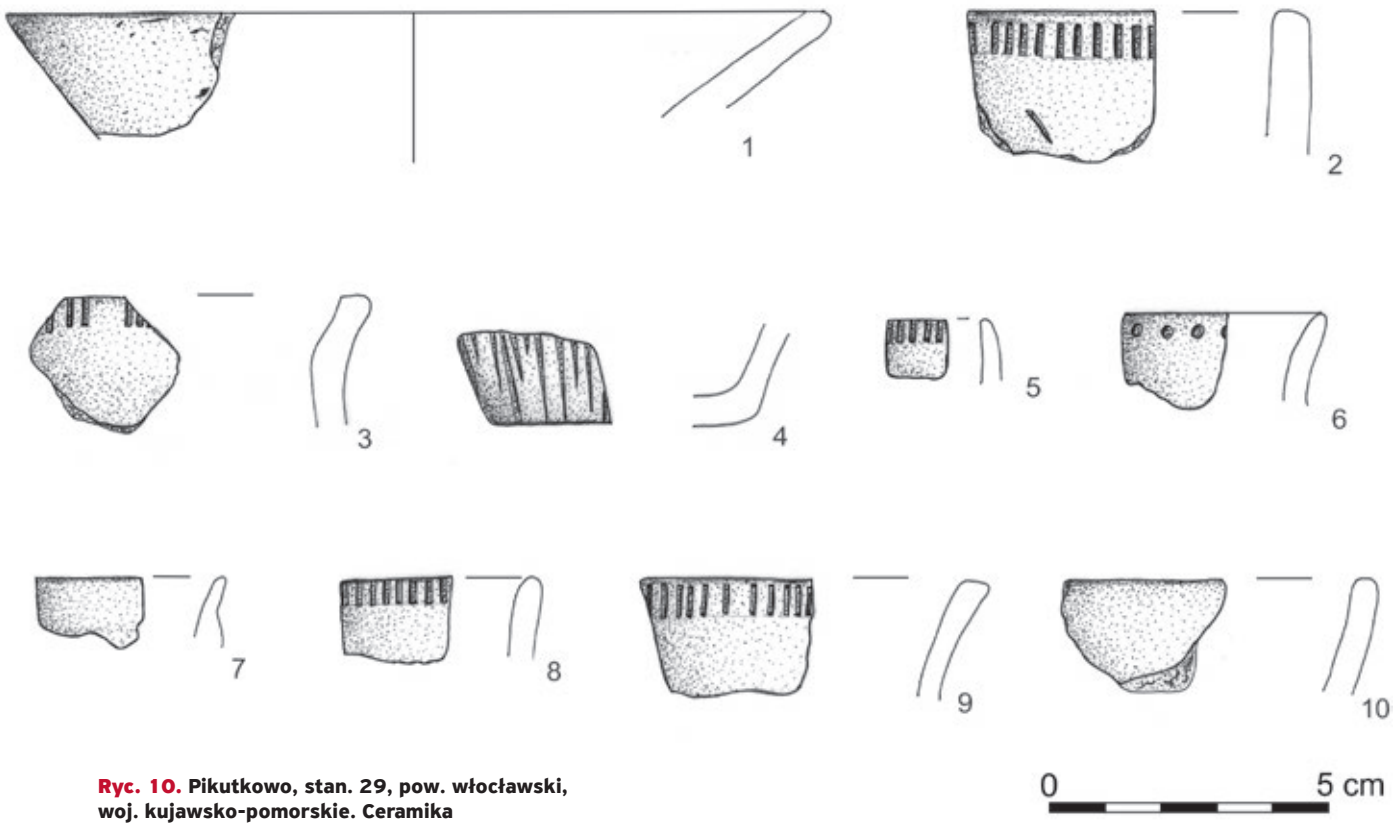

Ryc. 10. **Pikutkowo, stan. 29, pow. włocławski, woj. kujawsko-pomorskie. Ceramika**

Fig. 10. **Pikutkowo, site 29, Włocławek district, the Kujawsko-Pomorskie Voivodeship. Pottery**

wyprzedzały budowę autostrady A1; zrealizowano je na powierzchni 316,8 ara.

Osadnictwo KPL reprezentowane jest przez 35 obiektów (jamy, dołki posłupowe), z których pozyskano w sumie 273 fragmenty ceramiki. Obiekty nie tworzyły wyraźnej koncentracji, wystąpiły w układzie rozproszonym. Znaczącą część materiałów ceramicznych (168 fragmentów) zadokumentowano w wypełnisku obiektu A27 (hipotetyczna półziemianka). W pozyskanym zbiorze zwracają uwagę fragmenty wydzielone – fragmenty amfory i pucharu z obiektu A27 oraz ornament w postaci rzędu odciskanych punktów ulokowanych w strefie podkrawędnej i na brzuścach naczyń (Ryc. 11-12).

Seligów, stan. 7, pow. łowicki. Stanowisko zlokalizowane jest w obrębie Równiny Łowicko-Błońskiej i zajmuje stoki doliny Uchanki. Teren pokrywają głównie gleby brunatne zdegradowane na podłożu glin i piasków gliniastych. Ratownicze badania wykopaliskowe prowadzone były w związku z budową autostrady A2; przebadano powierzchnię 62,9 ara.

Pozostałości osadnictwa KPL odkryte na stanowisku były nader skromne. Stanowią je 2 obiekty (dołek posłupowy i palenisko) oraz 14 fragmentów ceramiki, w tym jeden fragment wylewu flaszy z kryzą (Ryc. 13).

Smólsk, stan. 1, pow. włocławski. Stanowisko położone jest we wschodniej części Pojezierza Kujawskiego, w strefie wschodniej krawędzi wysoczyzny morenowej. W jego okolicy dominują gleby płowe, na podłożu gliny zwałowej. Badania wykopaliskowe wyprzedzały budowę autostrady A1 i objęły powierzchnię 237,05 ara.

Na stanowisku zarejestrowano 29 jam łączonych z KPL. Rozciągały się one na dużej powierzchni, nie tworząc wyraźnych układów. W wypełniskach obiektów zarejestrowano 155 fragmentów ceramiki. Ornamentykę tworzą wątki zlokalizowane w strefie podkrawędnej zewnętrznej lub brzuścowej, wśród których dominują rzędy odciskanych słupków. Występują ponadto słupki wykonane stempelkiem o żądle zbliżonym do trójkątnego, nieregularnym oraz nacinane. Pojawiło się również zdobnictwo w formie małych, odciskanych punktów, zygzaka i zdobnictwa pasmowo-grzebykowego w układzie ukośnych linii rytych (Ryc. 14-15).

Śliwkowo, stan. 1, pow. aleksandrowski. Stanowisko ulokowane jest na obszarze Równiny Inowrocławskiej, gdzie zajmuje krawędź niewielkiej dolinki. Teren pokrywają gleby piaszczyste. Ratownicze badania wykopaliskowe prowadzone były w związku z budową autostrady A1; przebadano powierzchnię 219,09 ara.

Na stanowisku zarejestrowano 3 jamy, w których wystąpił materiał zabytkowy KPL. Na zbiór składało się 46 ułamków ceramiki. Podkreślić należy obecność

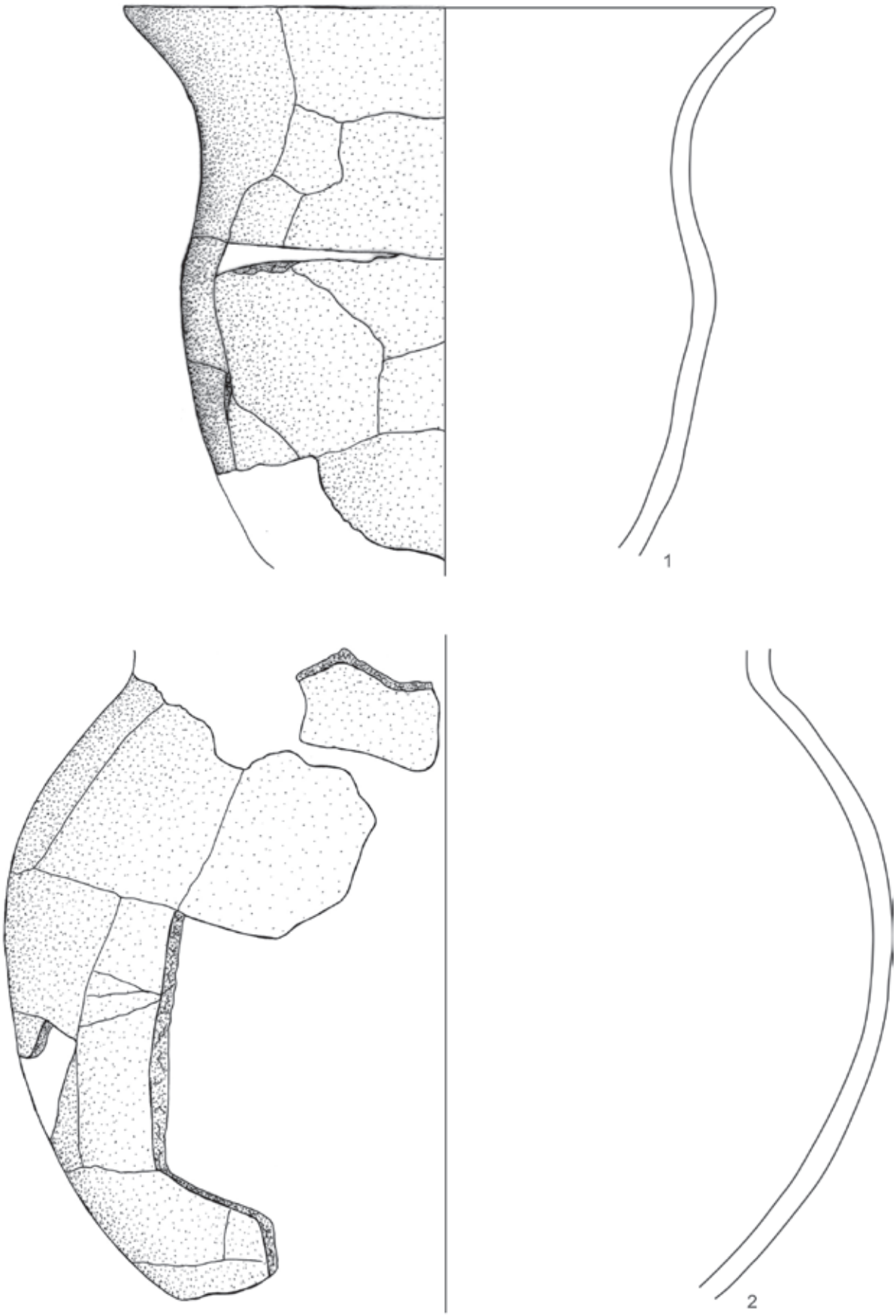

Ryc. 11. Pikutkowo, stan. 31, pow. włocławski, woj. kujawsko-pomorskie. Ceramika

Fig. 11. Pikutkowo, site 31, Włocławek district, the Kujawsko-Pomorskie Voivodeship. Pottery

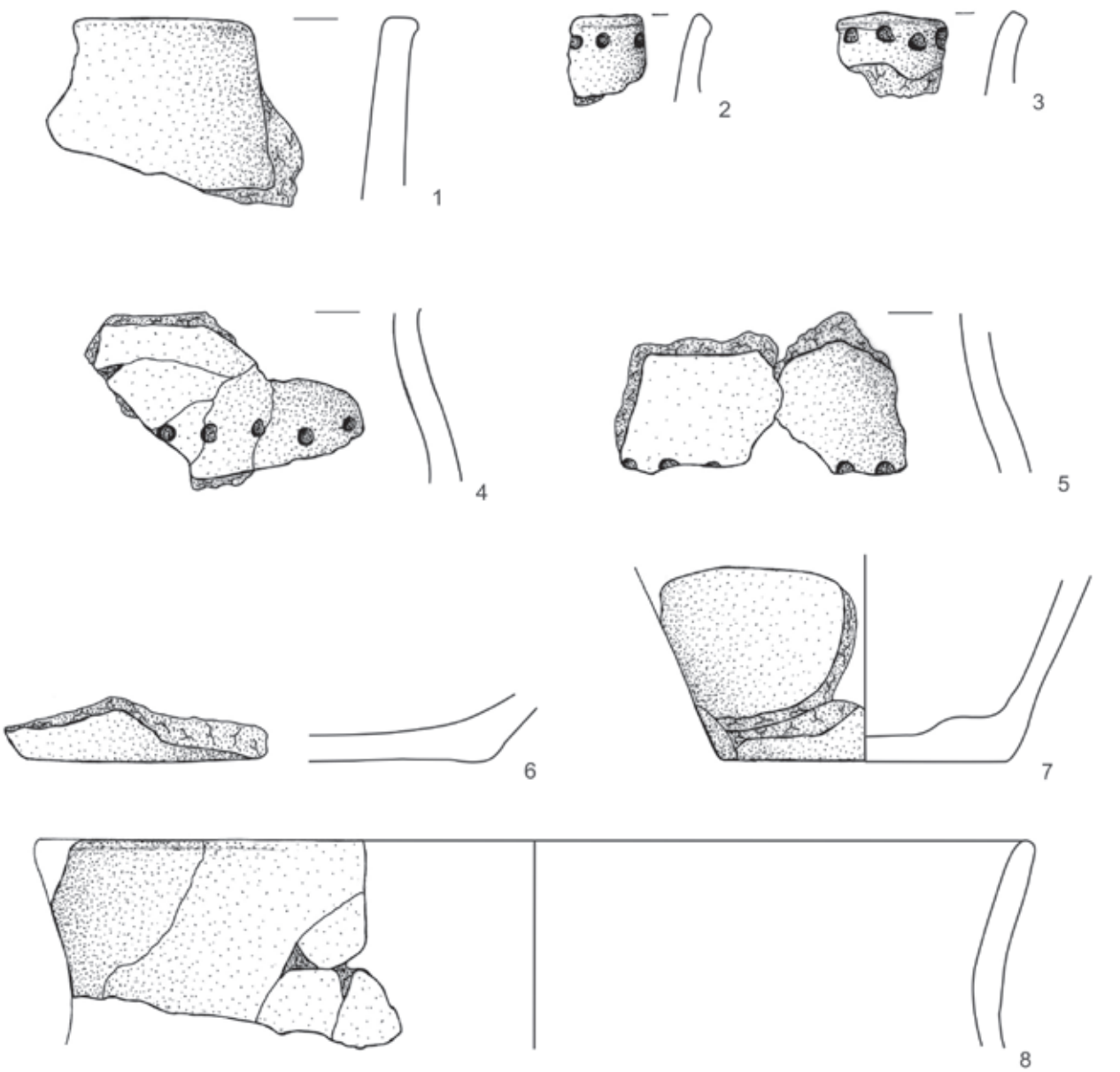

Ryc. 12. Pikutkowo, stan. 31, pow. włocławski, woj. kujawsko-pomorskie. Ceramika

Fig. 12. Pikutkowo, site 31, Włocławek district, the Kujawsko-Pomorskie Voivodeship. Pottery

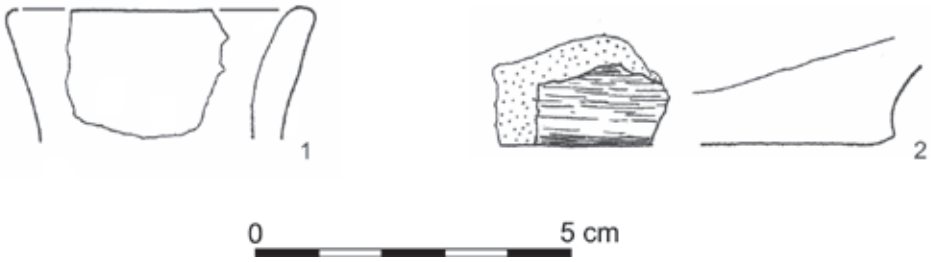

Ryc. 13. Seligów, stan. 7, pow. łowicki, woj. łódzkie. Ceramika

Fig. 13. Seligów, site 7, Łowicz district, the Łódź Voivodeship. Pottery

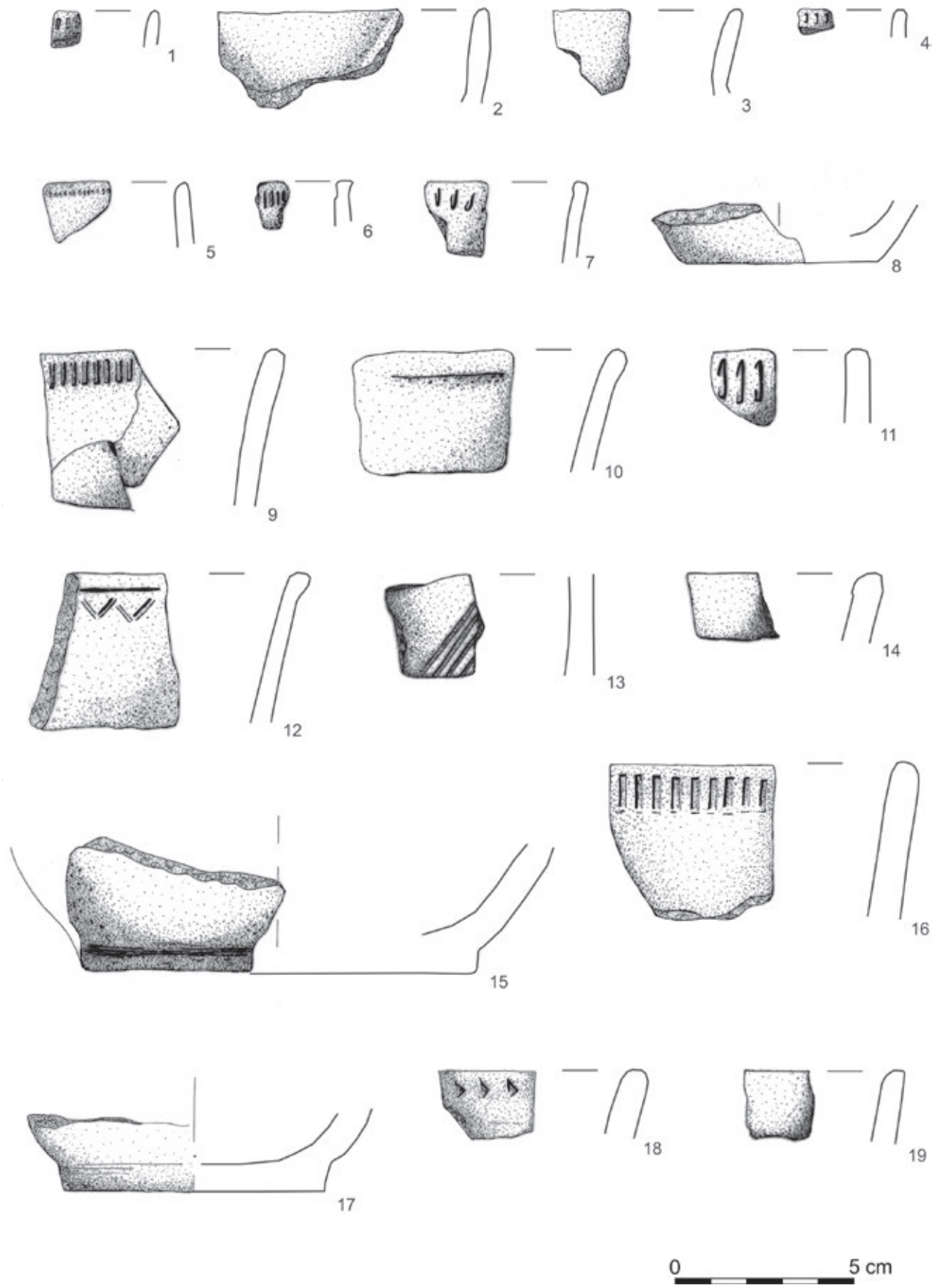

Ryc. 14. Smólsk, stan. 1, pow. włocławski, woj. kujawsko-pomorskie. Ceramika

Fig. 14. Smólsk, site 1, Włocławek district, the Kujawsko-Pomorskie Voivodeship. Pottery

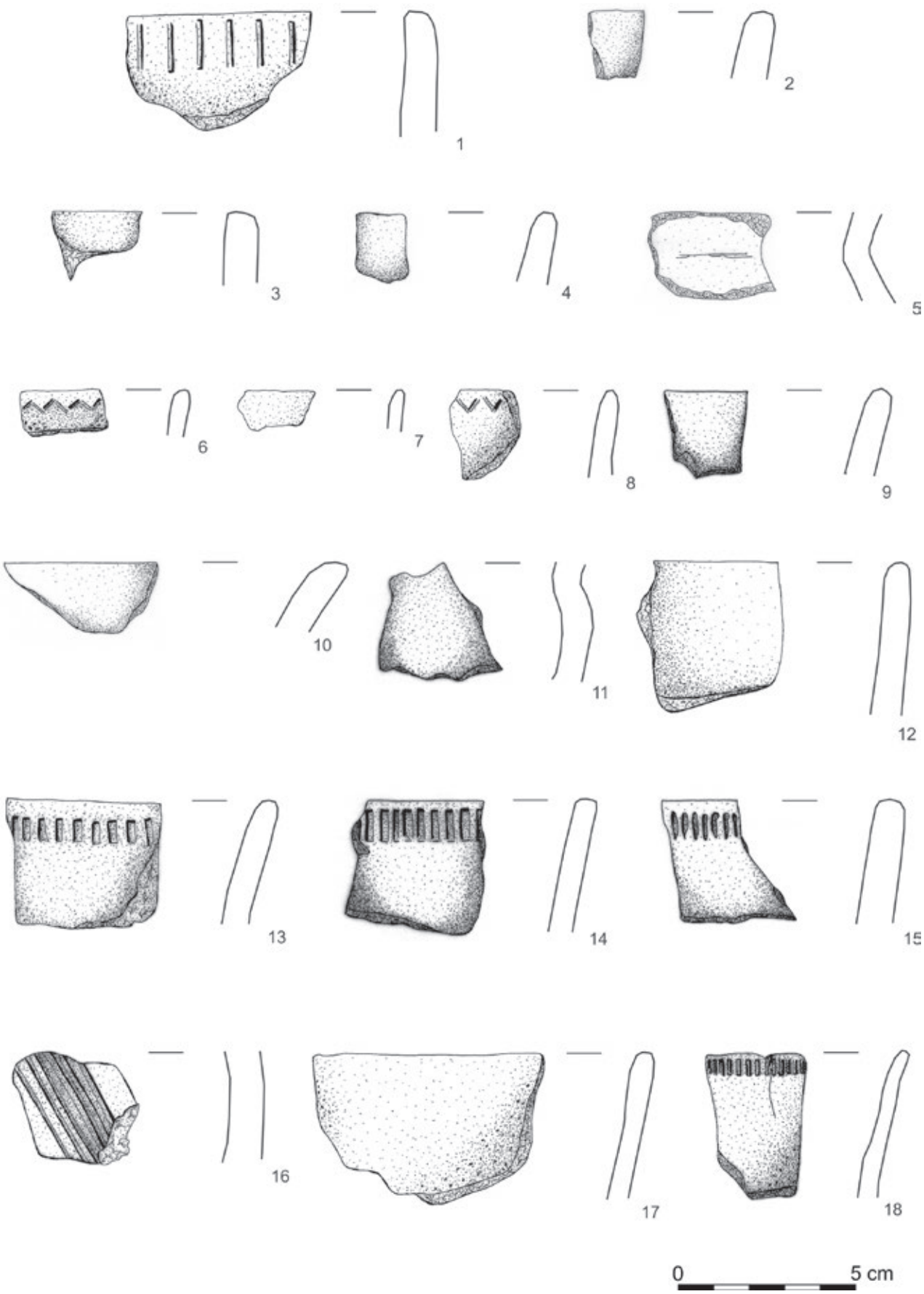

Ryc. 15. Smólsk, stan. 1, pow. włocławski, woj. kujawsko-pomorskie. Ceramika

Fig. 15. Smólsk, site 1, Włocławek district, the Kujawsko-Pomorskie Voivodeship. Pottery

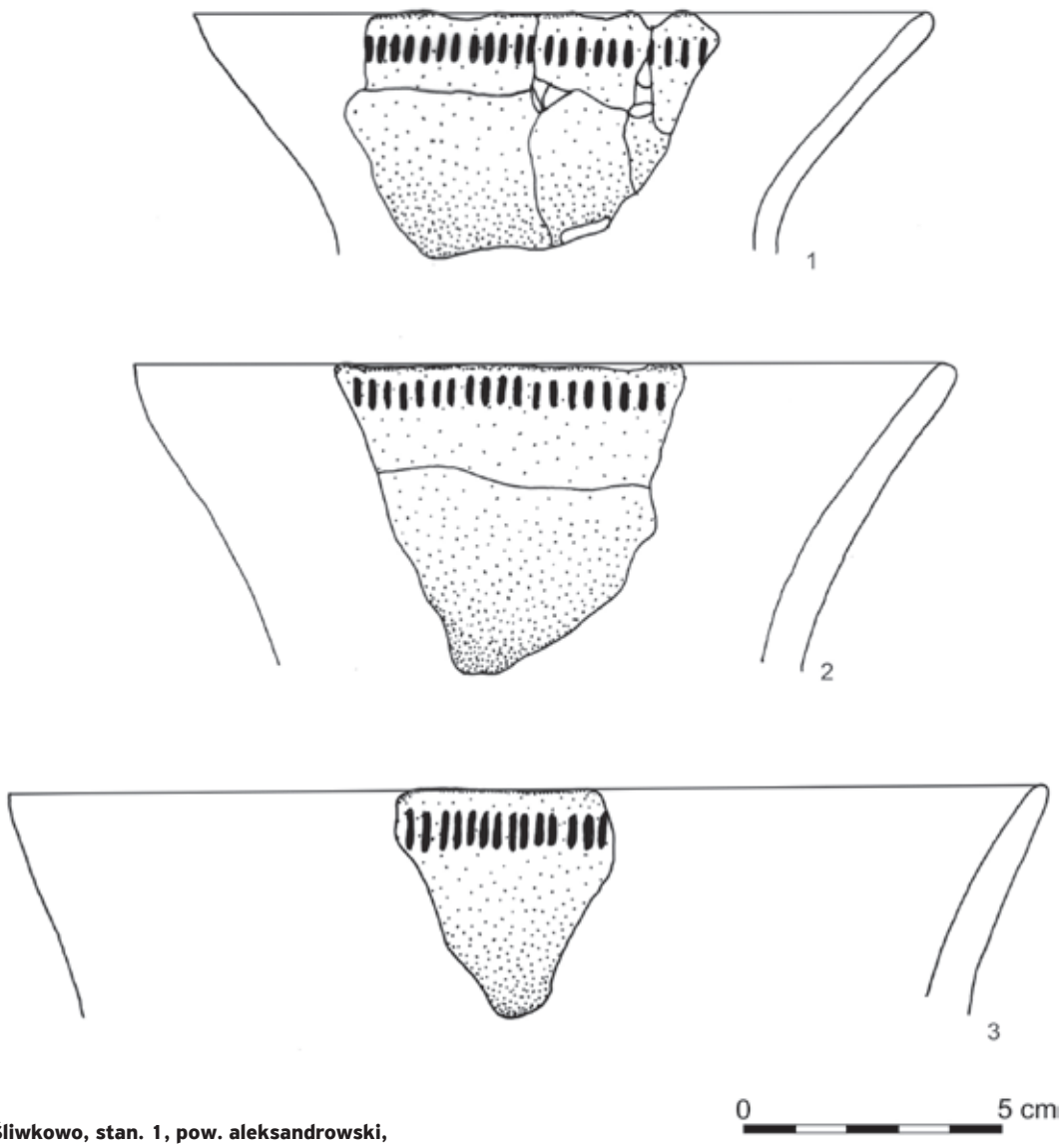

Ryc. 16. **Śliwkowo, stan. 1, pow. aleksandrowski, woj. kujawsko-pomorskie. Ceramika**

Fig. 16. **Śliwkowo, site 1, Aleksandrów district, the Kujawsko-Pomorskie Voivodeship. Pottery**

wykopaliskowe prowadzone były w związku z budową autostrady A2; zrealizowano je na powierzchni 23,05 ara.

W obrębie 3 obiektów zarejestrowano 8 amorficznych fragmentów naczyń KPL.

▪ 2. Potencjał poznawczy odkryć

Na wstępie warto zaakcentować kilka obserwacji. Zdecydowana większość wymienionych wyżej stanowisk ma charakter wielofazowy, co w połączeniu z faktem, że osadnictwo KPL zwykle otwierało tradycję ich eksploatacji, prowadziło do poważnego zniszczenia „pucharowych" reliktów zasiedlenia. Konsekwencją tego jest wysoki stopień defragmentacji ceramiki, jej redepozycji i deformacji pierwotnych układów przestrzennych. Stwarza to oczywiste problemy w rozstrzygnięciu fundamentalnych dylematów dotyczących interpretacji znalezisk (obozowisko – osada i zbiór – zespół). Wszystko to wpływa na obniżenie atrakcyjności poznawczej prezentowanych tu odkryć. Nie będzie chyba jednak przesadnym stwierdzeniem, że wszystkie opisywane tu stanowiska związane były z funkcjonowaniem krótkotrwałych form zasiedlenia (obozowiska).

Niewielka liczebność zbiorów ceramiki oraz wątpliwa homogenność i reprezentatywność w stosunku do „osadowego" rytmu przemian stylistycznych ogranicza także pewność wnioskowania o ich chronologii. Z pewną ostrożnością można jednak, pomijając zbiory pozbawione ceramiki charakterystycznej lub z jej incydentalną obecnością, wyróżnić wśród prezentowanych stanowisk kilka warstw stylistycznych i chronologicznych grupy wschodniej KPL (Kośko 1981; Rzepecki 2004, 2014).

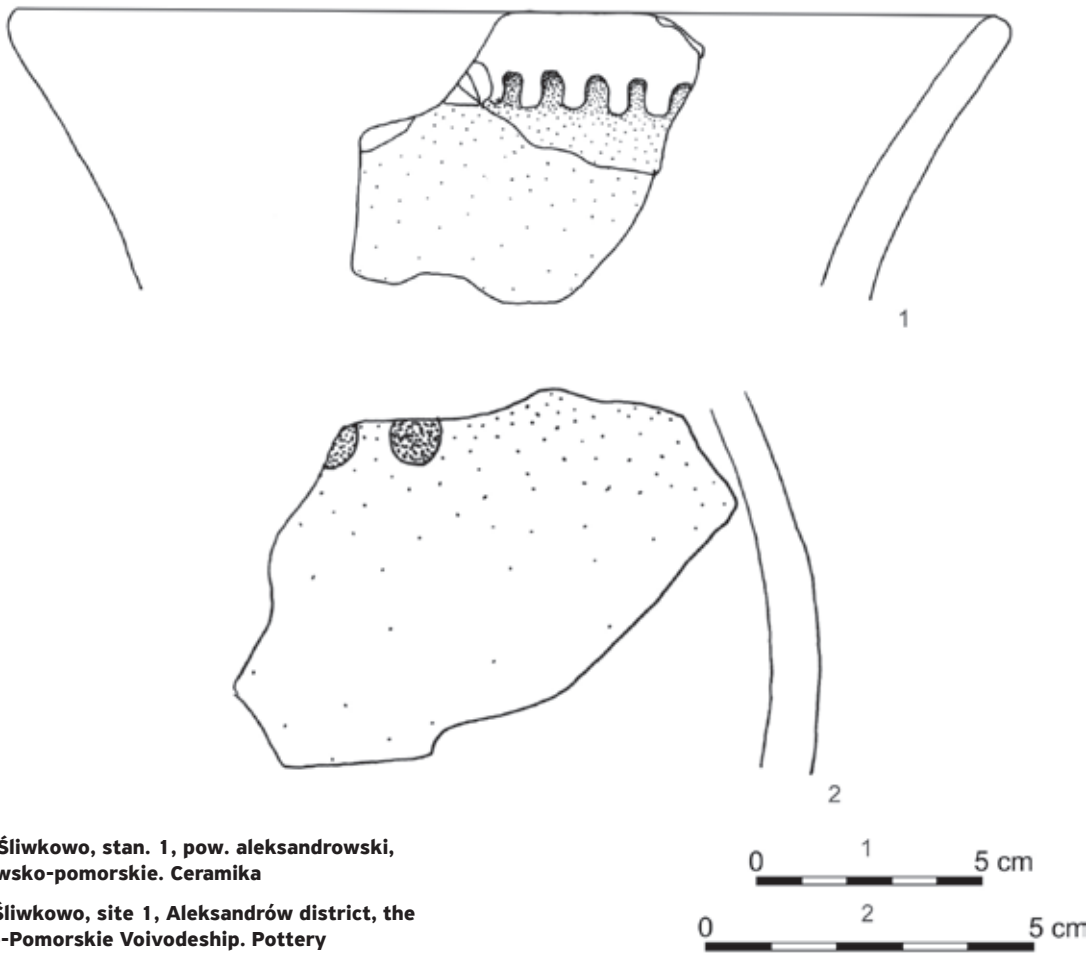

Ryc. 17. Śliwkowo, stan. 1, pow. aleksandrowski, woj. kujawsko-pomorskie. Ceramika

Fig. 17. Śliwkowo, site 1, Aleksandrów district, the Kujawsko-Pomorskie Voivodeship. Pottery

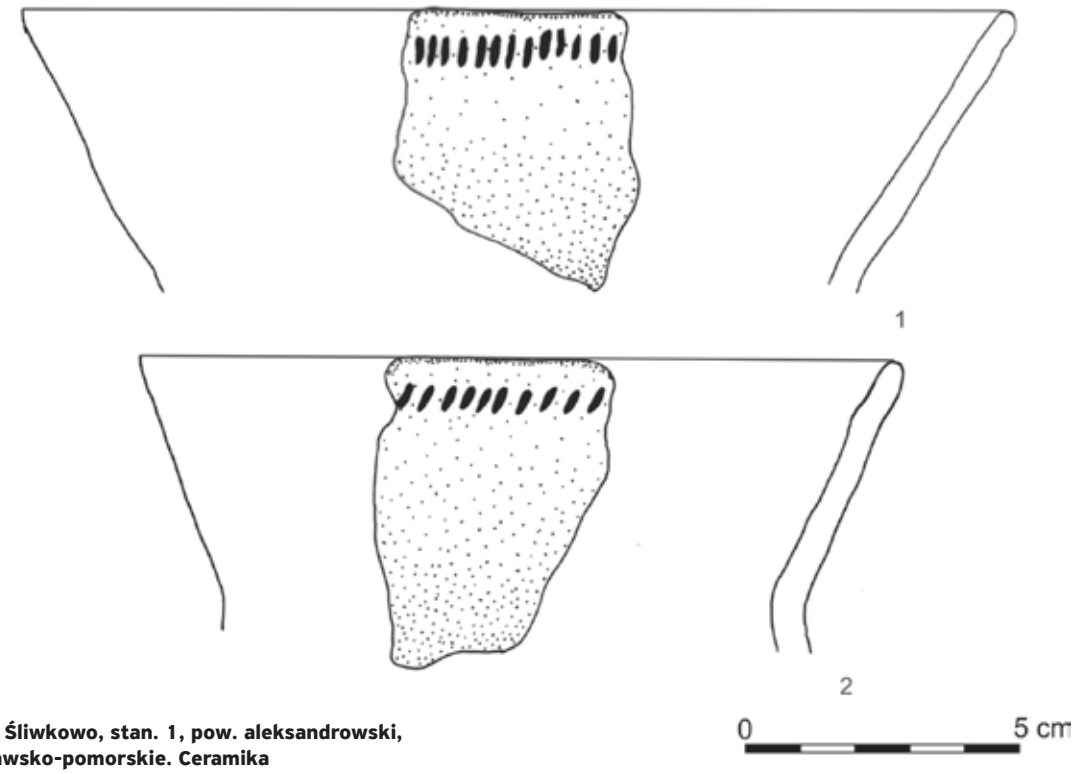

Ryc. 18. Śliwkowo, stan. 1, pow. aleksandrowski, woj. kujawsko-pomorskie. Ceramika

Fig. 18. Śliwkowo, site 1, Aleksandrów district, the Kujawsko-Pomorskie Voivodeship. Pottery

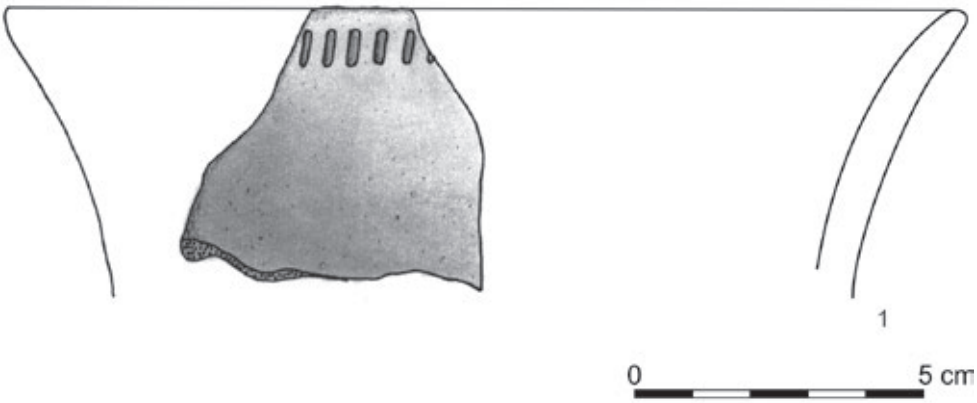

Ryc. 19. Wieniec 9, pow. włocławski, woj. kujawsko-pomorskie. Ceramika

Fig. 19. Wieniec, site 9, Włocławek district, the Kujawsko-Pomorskie Voivodeship. Pottery

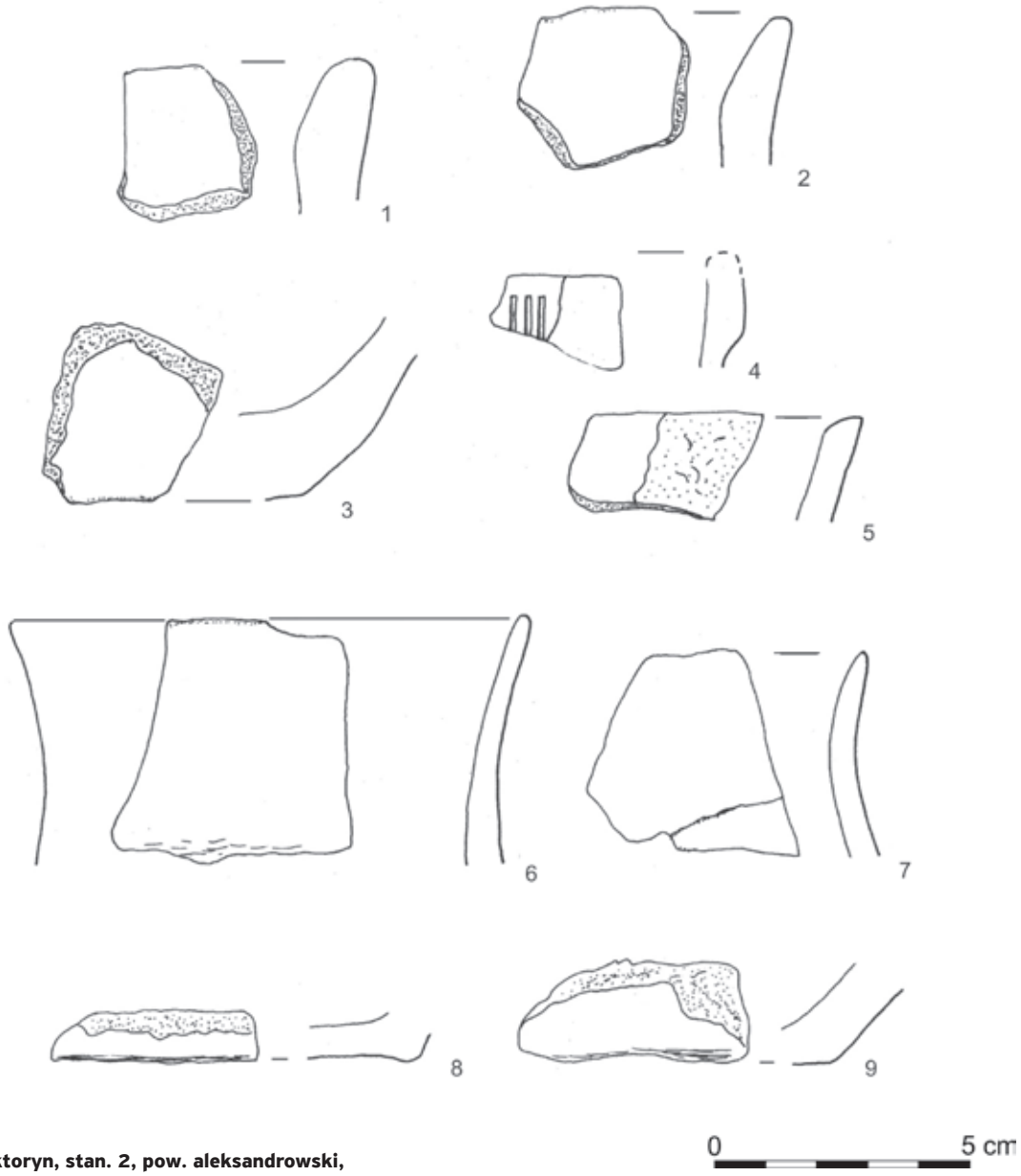

Ryc. 20. Wiktoryn, stan. 2, pow. aleksandrowski, woj. kujawsko-pomorskie. Ceramika

Fig. 20. Wiktoryn, site 2, Aleksandrów district, the Kujawsko-Pomorskie Voivodeship. Pottery

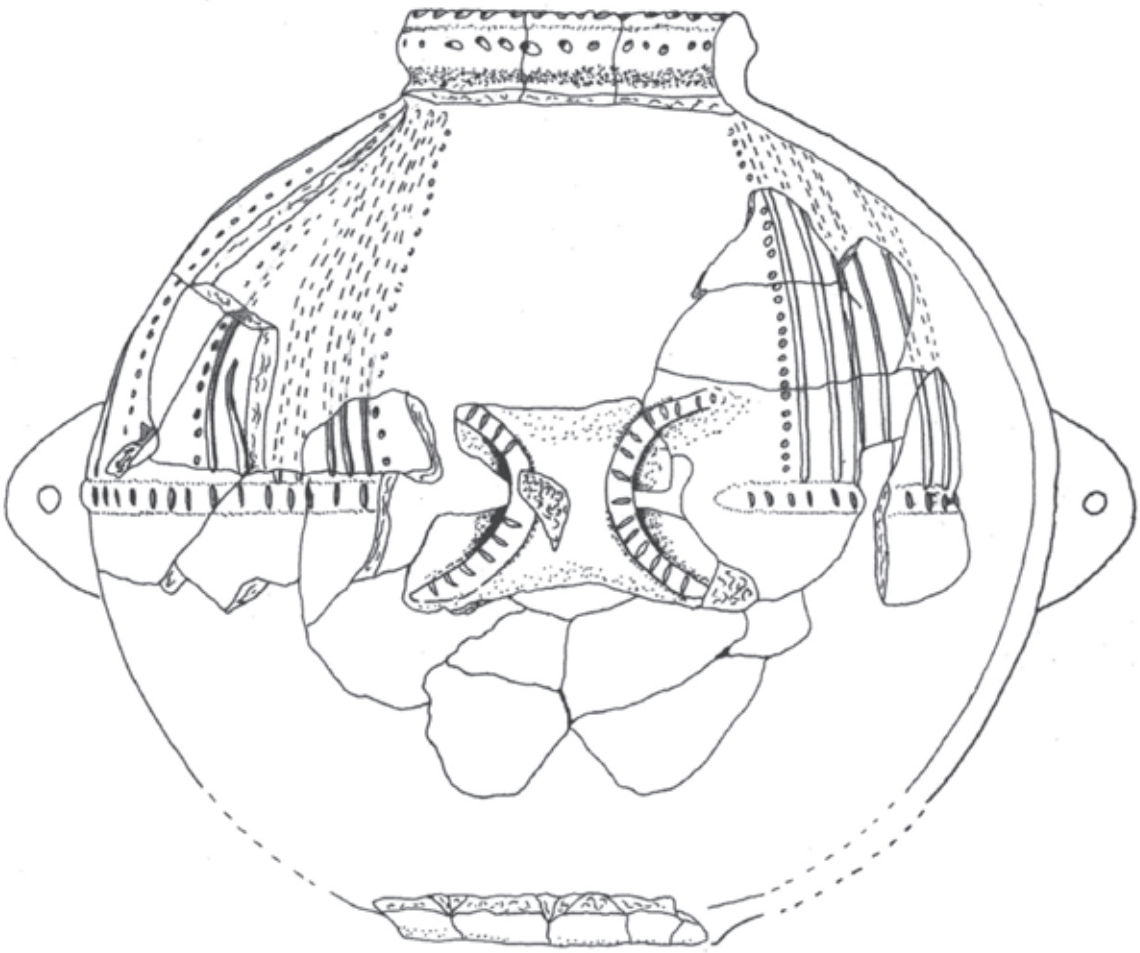

Ryc. 21. Wiktoryn, stan. 2, pow. aleksandrowski, woj. kujawsko-pomorskie. Ceramika

Fig. 21. Wiktoryn, site 2, Aleksandrów district, the Kujawsko-Pomorskie Voivodeship. Pottery

Obecność potencjalnie najstarszych („młodszosarnowskich"; KPL-s1b wg Rzepecki 2004) cech stylistycznych zdradzają zbiory ceramiki ze stanowisk Głazów 2 (Ryc. 4), Głazów 8 (Ryc. 5-9) oraz Pikutkowo 31 (Ryc. 11-12). O tak wczesnej ich metryce może świadczyć wyraźny archaizm wykonania zdobień słupkowych oraz obecność ornamentów w formie rzędów odciskanych punktów.

Nieco młodszy etap rozwoju KPL zdają się natomiast reprezentować stanowiska Dzierzgówek 2 (Ryc. 2-3) i Pikutkowo 29 (Ryc. 10). Regularność zdobień słupkowych przy incydentalnej obecności ornamentów w postaci linii rytych lub plastycznych może sugerować ich związek ze stylistykami „wczesnowóreckimi" (KPL-s2-4 wg Rzepecki 2004) lub „klasycznowióreckimi" (fazy IIIA-IIIC wg Kośko 1981). Tę ostatnią diagnozę pewnie bardziej można odnieść do zbioru ze Smólska 1 (Ryc. 14-15), o czym zaświadcza obecność motywu zygzaka. Z tym okresem można łączyć także zbiór ze Śliwkowa 1 (Ryc. 16-18) – tym razem na podstawie charakterystycznego zdobienia „arkadowego".

Największe problemy interpretacyjne stwarza ceramika zarejestrowana na stanowisku Wiktoryn 2. O ile w przypadku ceramiki z „warstwy" można wskazać na jej związek z szeroko rozumianym cyklem stylistyk wióreckich lub postwióreckich (Ryc. 20), to rzecz inaczej ma się w przypadku naczynia z obiektu B29 (Ryc. 21). Widoczny jest tu daleko idący synkretyzm cech „pucharowych" i „sznurowych". Ten pierwszy komponent czytelny jest w postaci zastosowania domieszki szamotu i niewielkiej ilości drobnoziarnistego piasku (tt5 wg Rzepecki 2004); ścianki naczyń pozbawione są też jakichkolwiek śladów zabiegów związanych z „przecieraniem" ich powierzchni. Z kolei forma naczynia oraz jego zdobnictwo są typowe dla tzw. amfor turyńskich, czyli wczesnych faz kultury ceramiki sznurowej. Dość ambiwalentna taksonomicznie pozycja omawianego naczynia wpisuje się, rzecz jasna, w dyskusje dotyczące przebiegu procesów transformacji „pucharowo-sznurowej" z terenu Niżu Polski (np. Kośko 1989; Czebreszuk 1996; Kurzawa 1999; Czebreszuk, Kośko 2000; Matuszewska 2011).

* * *

Realizacja programu budowy autostrad w Polsce w dość ograniczonym stopniu przyczyniła się do rozbudowy bazy źródłowej KPL. Świadectwem tego są choćby materiały prezentowane w niniejszej pracy. Byłoby jednak uproszczeniem formułowanie tezy, że ta zadziwiająca, na tle innych kultur neolitycznych, skromność uzyskanych w ostatnich latach efektów jest wyłącznie pochodną czynników obiektywnych (krótkotrwałej okupacji połączonej z wysokim stopniem przekształceń podepozycyjnych). W naszej opinii związane jest to również z trudnością identyfikacji i eksploracji reliktów KPL – szczególnie tych zlokalizowanych na glebach piaszczystych. To już jednak temat na zupełnie inną pracę.

Bibliografia

Czebreszuk J. 1996. *Społeczności Kujaw w początkach epoki brązu*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Czebreszuk J., Kośko A. 2000. Osadnictwo społeczności kultury pucharów lejkowatych/kultury ceramiki sznurowej (faza klasyczna). W: A. Kośko (red.), *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego 3. Kujawy (4). Osadnictwo kultur późnoneolitycznych oraz interstadium epok neolitu i brązu: 3900-1400/1300 przed Chr.* Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 331-344.

Domańska L., Rzepecki S. 2010. Obozowisko ludności kultury ceramiki wstęgowej rytej na stanowisku 2 w Wiktorynie, woj. kujawsko-pomorskie. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 46, 107-12.

Górski J., Makarowicz P., Wawrusiewicz A. 2009. *Osady i cmentarzyska społeczności trzcinieckiego kręgu kulturowego w Polesiu stanowisko 1, woj. łódzkie* 1-2 (=*Spatium Archaeologicum* 2). Łódź: Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, Fundacja Uniwersytetu Łódzkiego.

Kondracki J. 2011. *Geografia regionalna Polski*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Kośko A. 1981. *Udział południowo-wschodnioeuropejskich wzorców kulturowych w rozwoju niżowych społeczeństw kultury pucharów lejkowatych. Grupa mątewska*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Kośko A. 1989. Formy eksploatacji terenu stanowiska w epokach neolitu i brązu. W: A. Cofta-Broniewska (red.), *Miejsce pradziejowych i średniowiecznych praktyk kultowych w Kruszy Zamkowej, województwo bydgoskie, stanowisko 13* (=*Studia i materiały do dziejów Kujaw* 3). Poznań: Wydawnictwo Naukowe im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, 15-61.

Kot K. 2013. *Osadnictwo kultury łużyckiej w późnej epoce brązu i wczesnej epoce żelaza we wschodniej części Pojezierza Myśliborskiego* (=*Spatium Archaeologicum* 6). Łódź: Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, Fundacja Uniwersytetu Łódzkiego.

Kurzawa J. 2001. Zagadnienie najwcześniejszych faz kultury ceramiki sznurowej na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Piotrowska M. 2013. *Epoka żelaza w dorzeczu środkowej Słupi* (=*Spatium Archaeologicum* 5). Łódź: Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, Fundacja Uniwersytetu Łódzkiego.

Rzepecki S. 2004. *Społeczności środkowoneolitycznej kultury pucharów lejkowatych na Kujawach*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.

Rzepecki S. 2011a. *Studia i materiały nad najdawniejszymi dziejami Równiny Gorzowskiej. Osady i cmentarzyska kultury pucharów lejkowatych na stanowiskach Jastrzębiec 4 i Renice 5-6*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.

Rzepecki S. 2011b. *U źródeł megalityzmu w kulturze pucharów lejkowatych* (=*Spatium Archaeologicum* 3). Łódź: Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, Fundacja Uniwersytetu Łódzkiego.

Rzepecki S. 2013. Beside the mainstream. Some reflections on the LBK in Kujavia. Poza głównym nurtem. Atypowe osadnictwo kultury ceramiki wstęgowej rytej na Kujawach. *Sprawozdania Archeologiczne* 65, 79-130.

Rzepecki S. 2014. *Wilkostowo 23/24. Neolityczny kompleks osadniczy* 1-2 (=*Spatium Archaeologicum* 8). Łódź: Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, Fundacja Uniwersytetu Łódzkiego.

Rzepecki S. 2015a. Drogi łódzkiej archeologii. O udziale Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego w programie badań na trasach autostrad. W: L. Domańska, A. Marciniak-Kajzer, A. Andrzejewski, S. Rzepecki (red.), *Dwadzieścia lat Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego: 1996-2015*, Łódź: Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, 113-130.

Rzepecki S. 2015b. Z badań nad neolityzacją Polski środkowej. Pozostałości osadnictwa kultury pucharów lejkowatych ze stanowiska Polesie 1, gm. Łyszkowice. *Folia Praehistorica Posnaniensia* 20 (w druku).

Rzepecki S. Walenta K. 2009. *Osada i cmentarzysko grupy wielkowiejskiej w Chojnatach, stanowisko 3, gm. Chojnice* (=*Spatium Archaeologicum* 1). Łódź: Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, Fundacja Uniwersytetu Łódzkiego.

Summary

Seweryn Rzepecki, Monika Golańska
Pottery of the Funnel Beaker culture from research conducted by the Institute of Archaeology of the University of Łódź on roads and motorway routes

In the years 2004-2011 the Institute of Archaeology of the University of Łódź and the Foundation of the University of Łódź carried out large-scale archaeological research on routes of planned roads and motorways. Over 90 sites and a total area of about 170 hectares were excavated. Discovery of the numerous TRB settlement relics was one of interesting results of the research. The most noteworthy sites have already been published (Rzepecki 2011, 2015a; Golańska 2015). The following text is devoted to sites on which few and, most often, strongly destroyed traces of the TRB settlers were recorded.

The vast majority of the analysed sites were of multiphase character. This resulted in a high degree of pottery defragmentation, its redeposition and deformation of the original spatial arrangements. It caused obvious problems in resolution of fundamental dilemmas concerning the interpretation of functions and chronology of the finds.

It can be safely assumed that all the sites described here were connected with the functioning of short-lived forms of settlements (campsites). They were related to several phases of the eastern group of the TRB (fig. 1-19) until its transformation into the Corded Ware culture (fig. 20-21).